

CORRUPT OF HOOFS GEDRAG?

Geschenken en het politieke netwerk van een laatmiddeleeuwse Hollandse stad¹

Corrupt or courtly behaviour? Gifts and the political network of a late medieval town in the county of Holland

This article shows that during the late Middle Ages bribery, one of the types of corrupt behaviour of state officials, formed part of a larger gift culture. This is demonstrated through an analysis of the accounts of the town of Leiden, one of the urban centres of the late medieval county of Holland. In the first place the distribution of gifts was intended to enlarge the town's honour or symbolical capital. However, the town was also concerned about its network of contacts, its social capital. The most important beneficiaries of the gifts were those who could provide the town access to information that was crucial for its relationship vis-à-vis the prince and his state-apparatus. Messengers, doorkeepers, clerks and information brokers all received different types of gifts, both incidental and structural, sometimes directly financed through the tax-system.

Het aannemen van geschenken door ambtenaren is een belangrijk aspect van corrupt gedrag, tegenwoordig maar ook in de Middeleeuwen. Doorgaans wordt dit soort gedrag gekoppeld aan het staatsvormingsproces dat in deze periode een aanvang nam. Vanaf de twaalfde eeuw was er een gestage uitbreiding van de zogenaamde dynastieke staten. Terwijl de militaire kracht van de verschillende Europese dynastieën de belangrijkste factor was bij het veroveren van nieuwe territoria, was er voor het beheer en het bestuur een toenemend aantal administratieve, financiële en juridische krachten noodzakelijk. In de late Middeleeuwen dijde het ambtenarenapparaat overal in West-Europa dan ook behoorlijk uit.² In de Nederlanden kreeg het staatsvormingsproces een krachtige impuls onder de Bourgondische hertogen. Zij slaagden er in om in het grensgebied van de Duitse keizer en de Franse koning, vanaf het laatste kwart van de

1. Ik dank de themaredacteuren en mijn collega's van de sectie middeleeuwse geschiedenis (Universiteit Leiden) voor hun stimulerende commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

2. Bernard Guenée, *L'occident aux XIVe et XVe siècles. Les États* (Parijs 1971) 181-205.

veertiende eeuw door een slimme dynastieke politiek, militair vernuft en koop, een groot aantal heerlijkheden en vorstendommen onder hun naam te verenigen. Deze personele unie werd onder de Habsburgse vorsten vanaf het laatste kwart van de vijftiende eeuw nog verder uitgebreid. Voor het bestuur van deze territoria werd er een ambtenarenapparaat ingericht dat zowel op centraal niveau, boven de gewesten, als op gewestelijk niveau functioneerde.³

Wim Blockmans heeft in 1985 in een artikel al uiteengezet welke vormen corruptie aan kon nemen in de laatmiddeleeuwse Nederlanden.⁴ Het ging hem in eerste instantie om de aanstellingen van ambtenaren op de verschillende bestuurlijke niveaus. Zo had de vorst protégés voor wie hij specifieke ambten reserveerde. Het was mogelijk dat de cliënt zijn patroon hiervoor een bepaald bedrag betaalde maar noodzakelijk was dat niet; door de benoeming was de vorst in feite al verzekerd van de loyaliteit van de ambtenaar. Diverse ambtenaren waren vanwege hun functie in staat om andere benoemingen te verrichten. Zo waren de raadsheren in Vlaanderen en Holland bijvoorbeeld nauw betrokken bij de jaarlijkse verkiezing van de nieuwe schepenbanken in de steden. Het is gebleken dat deze raadsheren vatbaar waren voor gunsten verstrekt door kandidaten voor de schepenbank. In feite misbruikten de ambtenaren hun intermediaire positie tussen de vorst, namens wie zij de aanstellingen verrichten, en de aan te stellen schepenen. We spreken in dit geval ook wel van makelaardij.

Voor de benoemingen van gerechtsambten op het platteland, de baljuws, schakelde de vorst in toenemende mate over op een systeem van verpachting. Op deze manier was de vorst jaarlijks verzekerd van vaste inkomsten uit de gerechtsambten.⁵ Dit betekende dat niet de meest trouwe cliënt maar de meestbiedende beslag kon leggen op een ambt. Niet alle ambtenaren die hun ambt via patronage, makelaardij of venaliteit hadden verkregen waren echt geïnteresseerd in de uitoefening van hun ambt. Omdat zij vaak een bepaalde

3. Wim Blockmans en Walter Prevenier, *De Bourgondische Nederlanden. De Nederlanden op weg naar eenheid, 1384-1530* (Amsterdam 1997).

4. Wim Blockmans, 'Corruptie, patronage, makelaardij en venaliteit als symptomen van een ontluikende staatsvorming in de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden', in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* (hierna *TvSG*) 11 (1985) 231-247.

5. Zie over de ambtsverpachting Robert Stein, 'Burgundian bureaucracy as a model for the Low Countries', in: idem (ed.), *Powerbrokers in the late Middle Ages* (Turnhout 2000) 3-26. Het ambtsmisbruik van baljuws, een andere vorm van corrupt gedrag, zal in dit artikel verder niet aan de orde komen. Zie hierover Wim Blockmans, 'Privaat en openbaar domein. Hollandse ambtenaren voor de rechter onder de Bourgondiërs' in: J.-M. Duvosquel en E. Thoen (eds.), *Peasants and townsmen in medieval Europe. Studia in honorem Adriaan Verhulst* (Gent 1995) 707-719; Florike Egmond, 'Recht en krom. Corruptie, ongelijkheid en rechtsbescherming in de vroegmoderne Nederlanden', in: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* (hierna *BMGN*) 116 (2001) 1-33; R.Y.A. Nip, 'Bengaert Say, een 15de-eeuws ambtenaar', in: *Holland* 15 (1983) 65-75.

investering hadden gedaan om het ambt in handen te krijgen, waren zij in eerste instantie geïnteresseerd in het financiële rendement. Als er via de formele kanalen niet genoeg geld binnen kwam, dan probeerde men op andere wijze toch aan zijn trekken te komen. Dat betekende dat men misbruik kon maken van de bevoegdheden die men had uit hoofde van het ambt. Het ambtsmisbruik op alle bestuurlijke niveaus was in feite een direct gevolg van het aanstellingsbeleid van de vorst.⁶

De analyse van Blockmans wordt inmiddels ondersteund door tal van gevalstudies. Zowel voor de vorstelijk ambtenaren op centraal niveau (Hofhouding, Grote Raad, Kanselarij), gewestelijk niveau (Raden en Rekenkamers van Brabant, Vlaanderen en Holland en Zeeland) en lokaal niveau (baljuws en schouten) is er empirisch materiaal beschikbaar waaruit blijkt dat de hierboven geschetste mechanismen inderdaad optraden.⁷ Het is niet de bedoeling van dit artikel om de bevindingen van deze studies nog eens samen te vatten. Ik wil laten zien dat één van de vormen van corrupt gedrag, omkoperij oftewel het verstrekken van steekpenningen en allerhande geschenken in geld en natura, deel uitmaakte van een bredere geschenkcultuur. Hiervoor analyseer ik aan de hand van stadsrekeningen de functie van de geschenken die het stadsbestuur van Leiden deed aan ambtenaren op de verschillende bestuurlijke niveaus. Ik zal eveneens een antwoord proberen te formuleren op de vraag in hoeverre deze geschenken door tijdgenoten als corrupt werden aangemerkt.

Sociaal kapitaal en steekpenningen

Geschenken hebben een verplichtend karakter en daardoor doorgaans een tegenprestatie van de ontvanger tot gevolg. Zij dragen hierdoor bij aan het op-

6. Blockmans, 'Corruptie', 243.

7. Centraal niveau: J. Bartier, *Légistes et gens de finances au XVe siècle: les conseillers des ducs Philippe le Bon et Charles le Téméraire* (Brussel 1955); P. Cockshaw, *Le personnel de la Chancellerie de Bourgogne-Flandre sous les ducs de Bourgogne de la maison de Valois* (Kortrijk-Heule 1982); Holger Kruse, 'Les malversations commises par le receveur général Martin Cornille à la cour de Philippe le Bon d'après l'enquête de 1449', in: *Revue du Nord* (hierna RdN) 77 (1995) 283-312; Werner Paravicini, *Invitations au mariage. Pratique sociale, abus de pouvoir, intérêt de l'état à la cour des ducs de Bourgogne au XVe siècle 1397-1478. Documents introduits, édités et commentés* (Stuttgart 2001); Jan van Rompaey, *De Grote Raad van de hertogen van Boergondië en het Parlement van Mechelen* (Brussel 1973) Gewestelijk niveau: Mario Damen, *De staat van dienst. De gewestelijke ambtenaren van Holland en Zeeland in de Bourgondische periode (1425-1482)* 241-253; Jan Dumolyn, *Het hogere personeel van de hertogen van Bourgondië in het graafschap Vlaanderen (1419-1477)* (onuitgegeven proefschrift, Gent 2001). Lokaal niveau: zie naast de geciteerde werken in noot 5 ook N. Al en P. van Cruyningen, 'Een schout in opspraak. De carrière van een ambtenaar aan het eind van de vijftiende eeuw', in: *Holland* 24 (1992) 130-145.

bouwen en onderhouden van de relaties tussen schenkers en ontvangers. Dit algemene principe van de reciprociteit is uitgewerkt door antropologen en sociologen als Marcel Mauss, Claude Lévi-Strauss en Marshall D. Sahlins.⁸ De Franse socioloog Pierre Bourdieu heeft een nieuwe dimensie toegevoegd aan het fenomeen geschenkenuitwisseling door de uitsplitsing van de verschillende soorten kapitaal die hierbij een rol spelen. Ook hij erkent dat mensen zich aan elkaar verplicht maken door het geven van geschenken. Hij voegt daaraan toe dat geschenkenuitwisseling niet zuiver beschouwd kan worden als een economische uitwisseling van goederen. Het gaat niet alleen om de accumulatie van economisch maar ook van sociaal kapitaal dat bestaat uit hulpbronnen die voortvloeien uit een netwerk van relaties van mensen die elkaar (er)kennen. Deze relaties zijn geen vast gegeven maar moeten door middel van materiële of symbolische ruiltransacties worden opgebouwd en in stand gehouden. De ruiltransacties zorgen voor wederzijdse erkenning en verplichtingen. Een geschenk is in zijn ogen dan ook een investering die op korte of lange termijn winst zal opleveren in monetaire of in andere vorm, bijvoorbeeld een vergroting van het symbolisch kapitaal waarbij gedacht moet worden aan prestige, respect en aanzien.⁹

De antropoloog Alan Smart heeft een aantal kritische kanttekeningen gemaakt bij Bourdieu's kapitaalsoorten. Hij vindt Bourdieu's definities nogal vaag, voor meerdere uitleg vatbaar en slecht 'meetbaar'. Dat geldt in mindere mate voor economisch kapitaal, maar bij uitstek wel voor sociaal kapitaal. De aanspraak op reciprociteit of met andere woorden de verplichting tot een tegengeschenk is er alleen in potentie: het is onzeker of de 'schuld' wordt ingelost en als dat wel gebeurt dan bestaat de verplichting niet meer. Toch geeft hij ook aan dat een onderscheid tussen de verschillende kapitaalsoorten zeer goed bruikbaar is om duidelijk te maken hoe niet-economische 'activa' omgezet kunnen worden in economische, ook al moet men ervoor waken in een economisch determinisme te vervallen.¹⁰

Corruptie behoort per definitie tot het domein van de ambtenarij. Een corrupte ambtenaar misbruikt zijn positie om extra inkomen te genereren ten eigen bate en ten koste van zijn werkgever en de onderdanen. De twee meest

8. Zie de verschillende bijdragen in de uitstekende bundel van Aafke E. Komter (ed.), *The gift: an interdisciplinary perspective* (Amsterdam 1996).

9. Pierre Bourdieu, *Raisons pratiques. Sur la théorie de l'action* (Parijs 1994) 179-186; idem, *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip* (Amsterdam 1992) 122, 132-133, 139. De uitwerking van de vierde kapitaalsoort, cultureel kapitaal, laat ik hier verder buiten beschouwing. Zie ook het artikel van Jan Dumolyn, 'Investeren in sociaal kapitaal. Netwerken en sociale transacties van Bourgondische ambtenaren', in: *TvSG* 28 (2002) 417-438, die het begrippenapparaat van Bourdieu al toepaste op de politieke netwerken van Bourgondische ambtenaren.

10. Smart, 'Gifts, bribes' 389, 403-405.

algemene vormen van corruptie zijn fraude ten koste van de schatkist en het afpersen van onderdanen.¹¹ Het aannemen van geschenken door ambtenaren van anderen dan de werkgever is meestal de oorzaak van de eerst genoemde vorm van corruptie. We spreken in dit geval van steekpenningen: prikkels om op ongepaste wijze het uitoefenen van een publieke taak te beïnvloeden die in principe kosteloos zou moeten worden uitgevoerd.¹²

Historici worstelen natuurlijk met dergelijke definities want wat nu als ‘gepast’ of als ‘beïnvloeding’ wordt beschouwd, was dat niet noodzakelijkerwijs in het verleden. Om te kunnen bepalen welke geschenken in de late Middeleeuwen als ongepast en ontoelaatbaar werden beschouwd, moet eerst worden vastgesteld welke geschenken gepast en toelaatbaar waren. Met andere woorden: wat was de gangbare geschenkencultuur? Pas dan kunnen de afwijkingen van het normale patroon in kaart worden gebracht. Aan de hand van het overgeleverde bronnenmateriaal zijn de grenzen tussen ‘goed’ en ‘fout’ echter lang niet altijd duidelijk te trekken. Wel verschilt de aard van geschenken duidelijk van die van steekpenningen. Terwijl geschenken onvoorwaardelijk en zonder expliciet doel worden aangeboden om een relatie op te bouwen of te versterken (sociaal kapitaal), zien we bij steekpenningen dat er juist wel een expliciet doel is en dat er onderhandeld wordt over de voorwaarden.¹³

Voordat de praktijk aan de orde komt, zal daarom eerst aandacht worden besteed aan de visies op het geven en het ontvangen van (on)toelaatbare geschenken. Deze manier van denken kan worden afgeleid uit zowel literaire als administratieve bronnen. Vervolgens passeren verschillende categorieën ambtenaren de revue en wordt bekeken in hoeverre de geschenken die zij van de stad ontvingen als ontoelaatbaar te karakteriseren zijn.

Op zoek naar de norm: ‘miede’ en ‘corruptie’

Een belangrijke aanwijzing voor het oordeel over geschenken schuilt in de term waarmee tijdgenoten ontoelaatbare giften aanduiden. Daarvoor moeten we eerst het woord ‘miede’ in beschouwing nemen. Oorspronkelijk duidde ‘miede’ op loon of betaling voor bewezen diensten of in het algemeen een

11. A.J. Heidenheimer, M. Johnston en V.T. LeVine, ‘Terms, concepts, and definitions: an introduction’, in: idem (eds.), *Political corruption. A handbook* (New Brunswick en Oxford 1989) 3-14, aldaar 7-11. In dezelfde bundel: J. van Klaveren, ‘The concept of corruption’, 25-28 en idem, ‘Corruption as a historical phenomenon’, 73-86.

12. John T. Noonan, *Bribes* (New York 1984) xii: ‘The core of the concept of a bribe is an inducement improperly influencing the performance of a public function meant to be gratuitously exercised.’

13. Alan Smart, ‘Gifts, bribes and *Guanxi*: a reconsideration of Bourdieu’s social capital’, in: *Cultural anthropology* 8 (1993) 388-408, aldaar 389-394, 403.

geschenk. Het was zelfs algemeen bekend dat wederzijdse ‘miede’ een bindmiddel vormde voor sociale relaties. Zo drukte een Antwerpse stadsclerk zich in ieder geval uit in 1345:

‘Met ghiften ende dienste mede
Maect men oec vriendelechede
Als ghi dicke hebt gehoert.
Oec eest een ghemein woert,
Dat onderlinghe miede
Wel tsamen hout die liede’.¹⁴

Tegelijkertijd kon het woord echter een negatieve connotatie hebben. Met ‘miede’ werd namelijk vaak bedoeld op een geschenk dat gebruikt werd om iemand om te kopen. In de eedformulieren van schepenen in de steden van de Nederlanden werd bijvoorbeeld opgenomen dat de nieuw benoemde functionarissen zich bij het uitoefenen van hun ambt niet mochten laten beïnvloeden door ‘miede’.¹⁵ Ook in de rest van het Duitse taalgebied deed deze betekenis opgeld. In de ordonnanties van de steden van Bovenrijngebied werd met ‘miet’ in het algemeen bedoeld op verboden geschenken. In Straatsburg bijvoorbeeld werd in 1433 ‘miet’ gedefinieerd als ‘paarden, kleren, harnassen, munten, goud, zilver, zout, vlees, levensmiddelen en andere zaken, klein of groot, in geld of kontanten, die iemand kunnen vermurwen en die worden gebruikt om te voorkomen dat de stad iets onderneemt, of om de belangen van bepaalde personen te behartigen of te schaden’.¹⁶

Ook in het graafschap Holland werd ‘miede’ in deze betekenis gehanteerd. Zo gebruikte de sprookspreeker Willem van Hildegasberch, een graag geziene artiest aan de hoven van Albrecht en Willem VI van Beieren rond 1400, het woord in verschillende gedichten die van hem zijn overgeleverd.¹⁷ De dichter nam geen blad voor de mond en stelde dat edelen en hovelingen, Willems publiek, in de zucht naar meer rijkdom nogal eens bezweken onder de verlei-

14. W.J.A. Jonckbloet (ed.), *Die Dietsche doctrinale. Leerdicht van den jare 1345 toegekend aan Jan Deckers, clerk der stad Antwerpen* (Den Haag 1842). Met dank aan Jacqueline van Leeuwen. Vertaling: Door het verstrekken van geschenken en het verlenen van diensten / Kan men vriendschappen opbouwen / Zoals u vaak hebt gehoort. / Ook is het algemeen bekend / Dat wederzijdse geschenken / De mensen bij elkaar houden. Zie ook de cd-rom *Middel-nederlandsch Woordenboek*, betekenis 1 en 2 van ‘miede’.

15. Cd-rom *Middel-nederlandsch Woordenboek*, betekenis 5 van ‘miede’: ‘Dat en sal ic laten om liefde noch om leede, noch om myeden noch om ghiften diemen mi gheven mach’. Zie ook Jacqueline van Leeuwen, ‘Schepeneden in de Lage Landen. Een eerste verkenning van hun betekenis, overlevering en formulering (dertiende tot zestiende eeuw)’, in: *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis* 6 (2003) 112-160.

16. Valentin Groebner, *Liquid assets, dangerous gifts. Presents and politics at the end of the Middle Ages* (Philadelphia 2002) 72-73.

ding om ‘miede te nemen’. Deze hebzucht, een van de zeven hoofdzonden, leidde tot corruptie en dat moest worden veroordeeld. In de passages waarin Willem dergelijke praktijken bekritiseert, gaat het vooral om omkoperij bij de rechtspraak en dan vooral in het hoogste gerechtshof, de Raad van de vorst. Willem wijst erop dat in het bijzonder de armen zullen lijden onder beïnvloeding van de rechtspraak door het aannemen van geschenken. Bovendien zou partijdigheid in de rechtspraak op den duur tot tweespalt in de samenleving leiden, waarbij Willem doelde op een opleving van de partijstrijd tussen Hoeken en Kabeljauwen.¹⁸

In moraliserende allegorieën zoals ‘Dat Scaecspel’, dat eveneens aan het Haagse hof rond 1400 tot stand is gekomen,¹⁹ en ‘Dat Kaetspel’, ontstaan in de entourage van de Bruggeling Roeland van Uutkerke, raadsheer van hertog Filips de Goede en actief in Holland in de jaren dertig van de vijftiende eeuw,²⁰ vinden we de koppeling van hebzucht, gierigheid en corruptie in de rechtspraak opnieuw terug:

‘(...) want corrupcie es vule ghierichede
 ende wille verholen ende niet gheseyt syn
 Ende gemeenlike diere mede omme gaet
 ende pleecht myede te nemen van recht te doene
 doet het heymelic ende verholen
 noch de name van der somme of ghifte
 ne moet niet ghenoomt of gheseyt sijn (...)’.²¹

17. F.P. van Oostrom, *Het woord van eer. Literatuur aan het Hollandse hof omstreeks 1400* (Amsterdam 1987) 46-85 en T. Meder, *Sprookspreker in Holland. Leven en werk van Willem van Hildegaersberch (circa 1400)* (Amsterdam 1991).

18. Meder, *Sprookspreker*, 260-269. Zie de gedichten nrs. 10, 17, 47, 64, 99 en met name 73: ‘Dit is van der ghiericheit’ in: W. Bisschop en E. Verwijs (eds.), *Gedichten van Willem van Hildegaersberch* (Den Haag 1870; herdruk Utrecht 1981): ‘Wilden hem die heren schamen / Dat sy tonrecht myede namen / Soe most emmer recht gheschien’. Ongetwijfeld was Willem geïnspireerd door de veertiende-eeuwse jurist Filips van Leiden, ook actief aan het Haagse hof, die in een traktaat geschenken aan rechters diverse malen bekritiseerde. Zie R. Fruin en P.C. Molhuizen (eds.), *Philippus de Leyden. De cura reipublicae et sorte principantis* (Den Haag 1900) 146-148, 276. Met dank aan Robert Stein.

19. Jan van Herwaarden, *Beeld en verbeelding, oftewel de Pileus Erasmi* (Hilverum 1994) 23; G.H. van Schaick Avelingh, *Dat Scaecspel* (Leiden 1912) 34-35.

20. Marc Boone, ‘Une famille au service de l’État bourguignon naissant. Roland et Jean d’Uutkerke, nobles flamands dans l’entourage de Philippe le Bon’, in: *RdN* 77 (1995) 233-255, aldaar 247-248.

21. J.A. Roetert Frederikse, *Dat Kaetspel ghemoralizeert* (Leiden 1915) 47. Vertaling: Want corruptie is smerige hebzucht / en wil verborgen blijven en niet genoemd worden / En in het algemeen om wie het gaat / en steekpenningen pleegt aan te nemen bij het rechtspreken / doet dat heimelijk en verborgen / het nemen van het bedrag of het geschenk / mag niet genoemd of gezegd worden.

Uit deze literaire werken kunnen we afleiden dat het in de late Middeleeuwen een algemeen bekend verschijnsel was dat rechters tot op het hoogste niveau werden omgekocht. Hoewel dat in alle heimelijkheid moest gebeuren, moet de vorst, de hoogste wereldlijke rechter, zich hiervan bewust zijn geweest omdat hij als voorzitter van de hoogste rechtbank immers persoonlijk betrokken was bij de rechtspraak. Bovendien werden hij en zijn naaste omgeving er voortdurend op gewezen door artiesten en literatoren.

Het woord ‘corrupcie’ heeft opmerkelijk genoeg geen zelfstandig lemma in het *Middelnederlandsch Woordenboek*. Toch werd de term wel degelijk gebruikt om iets aan te duiden dat aangetast, bederfelijk, verderfelijk of verrot is, met name in het domein van de plant-, dier- en geneeskunde.²² Ook in verschillende administratieve bronnen uit de vijftiende eeuw komen we het woord tegen in dezelfde betekenis als ‘miede’: een ontoelaatbaar geschenk. Het is echter eerst noodzakelijk om een blik te werpen op de gebruikte terminologie in de Franstalige bronnen uit de kringen rond de vorst. Hieruit blijkt dat de vorst en zijn naaste omgeving zich ervan bewust waren dat hun ambtenaren steekpenningen aannamen van stadsbesturen en op deze wijze niet zozeer het vorstelijke of algemene belang, maar hun eigen belang op de voorgrond plaatsten. Zo bekritiseerde de vooraanstaande hoveling Guillebert van Lannoy in een vorstenspiegel die hij waarschijnlijk voor de jonge Karel de Stoute heeft geschreven, tot drie maal toe raadsheren die geschenken aannamen van anderen dan de vorst. Voor kleinere geschenken in natura, zoals gevogelte, fruit en niet te vergeten kannen wijn wilde hij wel een oogje dichtknijpen maar ‘dons corrumptables’ (geschenken waarmee wordt omgekocht, steekpenningen) waren uit den boze. Omdat deze geschenken konden leiden tot makelaardij en een verstoring van de rechtsgang, waren deze zeer nadelig, zowel voor de vorst als de publieke zaak.²³ De oplossing was volgens Van Lannoy dat raadsheren in hun ambtseed moesten beloven dergelijke geschenken niet aan te nemen op straffe van verbanning en confiscatie van goederen.

22. Cd-rom *Middelnederlandsch Woordenboek*, zie onder de lemma's: ‘malaetsheit’, ‘schorftheit’, ‘verderfelijcheit’ en ‘verrotensise’. Het lemma ‘corruptie’ werd wel opgenomen in het supplement van het *Middelnederlandsch handwoordenboek* (Leiden en Antwerpen 1983) 192. Ook in het omvangrijke *Woordenboek der Nederlandsche taal* is het lemma corruptie pas recent opgenomen in de *Aanvullingen* I (Den Haag 2001) 1547-1550.

23. C.G. van Leeuwen, *Denkbeelden van een vliesridder. De ‘Instruction d’un jeune Prince’ van Guillebert van Lannoy* (Amsterdam 1975) 27-29, 88; C. Potvin (ed.), *Oeuvres de Gillebert de Lannoy, voyageur, diplomate et moraliste* (Leuven 1878) 377-381. De uitzondering van de kleinere geschenken in natura zouden volgens Natalie Zemon Davis, *The gift in sixteenth century France* (Oxford 2000) 145-146 zelfs kunnen worden teruggevoerd tot de Romeinse Oudheid.

Karel de Stoute heeft deze aansporing ter harte genomen want in een ordonnantie voor het hofpersoneel van 1469 werd verordonneerd dat het accepteren van ‘dons corrompables’ zou worden bestraft met ontslag, een lijfstraf en confiscatie van goederen. Verder liet de hertog in januari 1474 bij de installatie van het Parlement van Mechelen, het hoogste gerechtshof van de Nederlanden, de kersverse raadsheren beloven ‘qu’ilz ne recevront dons ou promesses de dons corrompables pour faire ou pour reculer ou avancer justice’.²⁴ Het beleid van de vorst bleef echter halfslachtig. Terwijl hij intern dergelijke normen aan zijn dienaren probeerde op te leggen, zag hij er geen probleem in om extern via geschenken bepaalde politieke doelen te bereiken. Volgens Werner Paravicini is de verklaring voor deze opstelling dat vooraanstaande geleerde hovelingen de vorst deze normen voorhielden, terwijl de dagelijkse politieke praktijk een andere was.²⁵

Dat bleek in hetzelfde jaar 1474 ook in Holland. De hertog verlangde voor de zoveelste keer een voorschot op de bede, de belastingen die een vorst aan zijn onderdanen mocht ‘vragen’. Toen de stedelijke vertegenwoordigers van Holland dit weigerden, reageerde de hertog verontwaardigd. Hij verweet de magistraten dat zij ‘ghiften ende corrupcijen’ verstrekten ‘omme te comene tot uwen wille, oirbair ende proffijt’. Zij zouden deze alleen ten eigen voordeel inzetten en niet ten bate van de hertog, ondanks het feit dat zij hun positie aan hem te danken hadden.²⁶ Opnieuw blijkt dat de vorst op de hoogte was van het feit dat zijn eigen ambtenaren werden omgekocht. Hij kon er alleen zeer moeilijk tegen optreden omdat de geschenken te zeer verweven waren geraakt met het benoemingsbeleid dat hij zelf in het leven had geroepen.

Toch beseften de onderdanen dat hier verandering in moest komen. Dat werd pas goed duidelijk na het overlijden van hertog Karel in 1477. In het Groot Privilege voor Holland en Zeeland van zijn dochter Maria van Bourgondië uit datzelfde jaar, gebaseerd op de klachtenlijsten van de onderdanen, duikt het woord ‘corrupcie’ enkele malen op. In dit document wordt het in verband gebracht met het verstrekken van steekpenningen aan de hoogste gezagsdragers namens de vorst in Holland en Zeeland: de stadhouder en de Raad (of het Hof) van Holland. Dat is niet zo verwonderlijk omdat de onderdanen juist in het Groot Privilege duidelijke regels wilden stellen betreffende de samenstelling en de taken van de Raad, en anderzijds allerhande regels opstelden over de rechtsgang.

24. Van Rompaey, *Grote Raad*, 501. Vertaling: dat zij geen steekpenningen zullen ontvangen of laten beloven waarmee zij ten positieve of ten negatieve beïnvloed worden om recht te spreken.

25. Werner Paravicini, ‘Ordre et règle. Charles le Téméraire en ses ordonnances de l’hôtel’, in: *Académie des inscriptions et belles-lettres* (1999) 311-359, aldaar 341, 349.

26. J.G. Smit (ed.), *Bronnen voor de geschiedenis der dagvaarten van de Staten en steden van Holland voor 1544*, III: 1467-1477. RGP 242 (Den Haag 1998) nr. 291.

Zowel in artikel [6] als artikel [10] wordt het woord ‘corruptie’ in verband gebracht met de beïnvloeding van processen die werden gevoerd voor de Raad. ‘Corruptie’ wordt hier net als in de eerder aangehaalde voorbeelden niet in de betekenis van omkoperij gebruikt maar datgene wat voor de omkoping gebruikt wordt: steekpenningen. Als sanctie voor het aannemen van dergelijke geschenken werd ontslag en berechting in het vooruitzicht gesteld.²⁷ Uit het feit dat deze zaken werden genoemd en veroordeeld, mogen we afleiden dat het verstrekken en aannemen van steekpenningen regelmatig voorkwam. Opvallend is dat in het Groot Privilege voor Holland en Zeeland geen sprake is van veroordeling van omkoping tijdens de zogenaamde wetsvernieuwing, de jaarlijkse benoeming van de schepencolleges door vorstelijke commissarissen. Deze commissarissen waren in Vlaanderen bijvoorbeeld ontvankelijk voor allerhande geschenken, wat leidde tot een felle veroordeling in de eerste artikelen van het Groot Privilege voor Vlaanderen.²⁸ Ook in de Hollandse steden ontvingen de commissarissen vergoedingen maar deze waren zeer bescheiden, in ieder geval niet voldoende reden om deze aan banden te leggen in het Groot Privilege.²⁹

In 1477 is er sprake van een paradox. Immers, de stedelijke politieke elites, op wiens instigatie het Groot Privilege tot stand was gekomen, behoorden tot de belangrijkste verstrekkers van steekpenningen. Men had zijn buik vol van de vorstelijke onderhandelingsstrategieën die er alleen maar op gericht waren zoveel mogelijk geld te sluizen van de steden naar de schatkist om zo de voortdurende oorlogen te financieren. Blijkbaar wilde men in dat jaar schoon schip maken, ook al zou dat ten koste van de eigen positie kunnen gaan.

Het smeermiddel in de praktijk: ‘huesscheit’

Het is de vraag of de onderdanen net als de vorst en zijn adviseurs onderscheid maakten tussen kleine en grote geschenken en of dat hanteerbaar is bij een

27. Reeds geconstateerd door Jongkees, ‘Het Groot Privilege van Holland en Zeeland (14 maart 1477)’, *Burgundica et varia* (Hilversum 1990) 255-301, aldaar 279 noot 74. Zie voor de artikelen idem (ed.), ‘Privilege voor Holland, Zeeland en West-Friesland, verleend door Maria, hertogin van Bourgondië enz.’ in: W.P. Blockmans (ed.), 1477. *Het algemene en de gewestelijke privilegiën van Maria van Bourgondië voor de Nederlanden* (Kortrijk-Heule 1985) 192-234, aldaar 219-221. Artikel [6]: ‘Ende indien tot enigen tijden vernomen worde dat enige van den voirs. stedehouder off raidsluyden enige corruptie namen oft ontvingen, die soude van hoere officien ofgestelt worden ende dair toe gecorrigeert, als na gelegentheit van den saken recht ende redene dair toe behoiren souden’; artikel [10]: ‘(...) Ten ware off yement wilde doen blyken dat die voirs. eerste jugen bi corruptie off oppenbaerlic ende claerlic tegens den privilegien van der plecken hoir vonnissne gegeven hadden’.

28. W.P. Blockmans, ‘Breuk of continuïteit? De Vlaamse privilegiën van 1477 in het licht van het staatsvormingsproces’ in: idem (ed.), 1477, 97-125, aldaar 102-107.

29. Damen, *De staat van dienst*, 381.

studie naar corruptie in de late Middeleeuwen. In de steden van Holland, en ook elders in de Bourgondisch-Habsburgse landen, bestond een duidelijke geschenkcultuur die reikte van eenvoudige wijngeschenken tot zilverwerk en van kleine nieuwjaarsgiften tot formidabele geldbedragen. Alleen op momenten waarop het vorstelijke gezag verzwakt was, zoals in 1477, trokken de onderdanen een duidelijke lijn tussen wat wel en niet toelaatbaar was. In de praktijk was die lijn echter niet of nauwelijks zichtbaar. Na de geschonken wijn was er een diner, op het diner volgde een feest, tijdens het feest presenteerde men zilverwerk aan de hoge gast en bij het afscheid werd discreet een zak met geld overhandigd. Al deze geschenken worden in de stedelijke administratie als hoofsheden aangeduid. Het woord 'miede' of 'corruptie' hanteert men in de stadsrekeningen begrijpelijkerwijs niet.

Wat bedoelden de tijdgenoten dan precies met het begrip 'huesscheit', 'huesschede' of 'hovescheit'? Het woord wordt in de stadsrekeningen soms zelfstandig gebruikt (een 'huesscheit doen' of 'geven') maar meestal als bijwoord: men krijgt wijn geschonken, een cadeau overhandigd of een bepaald geldbedrag 'te huesschede'. Het woord hoofsheid komt al voor sinds de tweede helft van de dertiende eeuw en zowel in ambtelijke als in literaire bronnen. Volgens W.P. Gerritsen functioneert hoofsheid in beide brontypen op dezelfde manier, namelijk in de betekenis van 'smeermiddel in menselijke relaties'. Dat smeermiddel kan bestaan uit een fooi, een cadeau of een gratificatie dat het doel had om een goede relatie tussen gever en ontvanger te creëren of te bestendigen. Aan de andere kant kan hoofsheid duiden op een bepaalde gedragswijze die er op gericht was de zelfbeheersing te bevorderen om zo de gevoeligheid van de ander te ontzien. Anders geformuleerd functioneert hoofsheid als een smeermiddel voor een ordelijk verloop van het maatschappelijke verkeer.³⁰

Het begrip eerbaarheid wordt in de stadsrekeningen in nauwe samenhang met het begrip hoofsheid gebruikt. Wijn wordt geschonken, maaltijden worden geoffreerd en cadeaus worden aangeboden, alles in 'eerbaarheid van der stede'.³¹ Door het aanbieden van hoofsheden werd de reputatie van de stad verbeterd. Niet alleen aan het hof en in adellijke kringen was men dus bezorgd om

30. W.P. Gerritsen, 'Wat is hoofsheid? Contouren van een middeleeuws cultuurverschijnsel', in: R.E.V. Stuip en C. Vellekoop (eds.), *Hoofse cultuur. Studies over een aspect van de middeleeuwse cultuur* (Utrecht 1983) 25-40, aldaar 26-30, 39-40. Het artikel is van een extra inleiding voorzien maar verder ongewijzigd opgenomen als 'Hoofsheid herbeschouwd', in: P. den Boer (ed.), *Beschaving. Een geschiedenis van de begrippen hoofsheid, heusheid, beschaving en cultuur* (Amsterdam 2001).

31. Zie bijvoorbeeld A. Meerkamp van Embden, *Stadsrekeningen van Leiden, 1390-1434* 11 (Amsterdam 1914) (hierna ME 11) 350, 375 en Gemeentearchief Leiden, Secretarie-archief 1 (hierna SA) inv. nr. 523 f. 68r, 69r-v.

het hooghouden van het aanzien.³² In het stedelijke milieu blijken noties van eer in ieder geval evengoed te gelden. Geschenken speelden een belangrijke rol bij het hooghouden van die eer, met andere woorden het vergroten van het symbolisch kapitaal, zoals Felicity Heal ook al voor vroegmoderne steden in Engeland constateerde. In tweede instantie ging men er echter ook van uit dat de materiële geschenken op een of andere manier werden geretourneerd aan de stad.³³

In de stadsrekeningen doet men geen pogingen het karakter van de geschenken te verbergen. Het gaat immers om financiële documenten waarin verantwoording moest worden afgelegd over alle verworven inkomsten en gedane uitgaven. Daar hoorden hoofsheden ook bij. Terwijl men in de financiële administratie van de vorst bij sommige geschenken nog wel eens de mededeling tegenkomt dat men hier verder niet over wil uitweiden, ontbreekt elk spoor van geheimzinnigheid in de stadsrekeningen. Juist in het motief van de schenking schulde de verantwoording.³⁴ Aan de andere kant waren de stadsrekeningen geen openbare stukken; zij werden jaarlijks alleen door het Gerecht en de Vroedschap gecontroleerd, vanaf 1445 door een commissie van acht roeyermeesters. Toch bevatten de rekeningen nauwelijks royeringsen of aanpassingen van opgevoerde geldbedragen, zoals in de rekeningen van vorstelijke ambtenaren wel het geval was.³⁵ In feite had het dagelijks bestuur van de stad grote financiële bewegingsvrijheid en konden geschenken worden uitgedeeld zonder dat iedereen daarvan meteen op de hoogte was.

De stad was er bij gebaat een goede verstandhouding op te bouwen met de verschillende lagen van het bestuursapparaat. Valentin Groebner heeft betoogd dat iedereen die een rol speelde in de informatievoorziening van het staatsapparaat, een grote kans had om geschenken te ontvangen. Tegenwoordig heeft men in de meeste geïndustrialiseerde landen relatief gemakkelijk toegang tot overheidsinstellingen, bijvoorbeeld door middel van websites en allerhande gestandaardiseerde aanvraagformulieren, en zijn er gespecialiseerde diensten om informatie te versturen, zoals via de post, al dan niet elektronisch. In de late Middeleeuwen was men voor al dit soort diensten afhankelijk van de goede wil van individuele personen. Geschenken aan ambtenaren moeten daarom gezien worden als een uitwisseling van materiële goederen tegen een goede dienstverlening. Bourdieu zou daaraan toevoegen dat de investering van economisch kapitaal niet alleen materiële winst oplevert maar ook

32. Van Oostrom, *Het woord van eer*, 287-288.

33. Felicity Heal, *Hospitality in early modern England* (Oxford 1990) 302, 307, 313.

34. Vgl. A. Derville, 'Les pots-de-vin dans le dernier tiers du xve siècle (d'après les comptes de Lille et de Saint-Omer)', in: W.P. Blockmans (ed.), 1477, 449-471, aldaar 452, die in de stadsrekeningen van Saint-Omer juist wel dergelijke opmerkingen tegenkomt.

35. J.W. Marsilje, *Het financiële beleid van Leiden in de laat-Beierse en Bourgondische periode ± 1390-1477* (Hilversum 1985) 36-38.

een vergroting betekende van het sociale kapitaal van de stad die immers op deze manier haar politieke netwerk effectief kan mobiliseren. In het navolgende zal ik Groebners typologie van de ambtenaren die een rol speelden in de informatievoorziening toepassen op de beneficianten van geschenken van het Leidse stadsbestuur.³⁶ Daarbij komen achtereenvolgens aan de orde de ambtenaren die belast waren met het transport, het bewaken, het reproduceren en het bemiddelen van informatie.

Boden, poortwachters en klerken

Een geschenk voor een briedrager was niet alleen een beloning voor de snelheid maar ook een soort succespremie; de brief had immers zijn doel bereikt en was niet kwijtgeraakt of gestolen, en dat was geen vanzelfsprekende zaak. Het is daarom niet verwonderlijk dat boden ruimhartig werden beloond. Voor de boden was dat zelfs pure noodzaak omdat ze slechts een laag salaris van de vorst kregen of stukloon ontvingen. Voor een groot deel van hun inkomen waren zij afhankelijk van geschenken.³⁷

Enkele voorbeelden kunnen dit duidelijk maken. In november 1433 kwam een bode het bericht brengen dat Karel, de zoon van hertog Filips de Goede, was geboren. In dezelfde maand kwam een heraut met het bericht dat de onlangs gekroonde keizer Sigismund was aangekomen in Basel waar het concilie werd gehouden. Beide nieuwsbrengers kregen twee pond Hollands 'te hueschede', het equivalent van twaalf daglonen van een meester metselaar.³⁸ Later in de vijftiende en de eerste helft van de zestiende eeuw ontvingen boden beduidend lagere bedragen ook al zat er afhankelijk van het type nieuws soms een hogere beloning in de knip.³⁹ Niet alleen voor een goede uitvoering van hun taak werden zij beloond, maar ook werden zij op verzoek van de vorst door de stad financieel ondersteund op hun huwelijksdag of voor het maken van een bedevaart.⁴⁰

36. Groebner, *Liquid gifts*, 142-143.

37. *Ibidem*, 40-41. De stad had zelf ook boden in dienst maar die blijven hier buiten beschouwing.

38. ME II, 322, 339.

39. Zo ontvingen in 1452/53 diverse boden nog maar 1 postulaetgulden, minder dan de helft dan de boden in 1433 ontvingen: SA inv. nr. 523 f. 71v, 108r. In 1492/93 was dit bedrag opnieuw gehalveerd: SA inv. nr. 563 f. IIIV-II2v. Daarentegen kreeg de bode die in december 1512 kwam melden dat de Geldersen aan het oprukken waren naar Holland en de bode die in april 1533 kwam melden dat Karel v veilig in Barcelona was aangekomen, weer hogere bedragen: SA inv. nr. 592 f. 68v, nr. 616 f. 50r.

40. In 1434 kregen Haagse boden respectievelijk 3 lb. en 1 lb. voor een huwelijk en het maken van een bedevaart. In 1493 kreeg een bode 12 s. 4 d. 'tot hulpe sijne bedevaert'. ME II, 322 en SA inv. nr. 563 f. II4v.

Dat waren echter incidentele giften. De boden en andere subalterne ambtenaren profiteerden ook jaarlijks van de nieuwjaarsgeschenken die de stad uitdeelde. Aan vorstelijke hoven was het gebruik dat men met nieuwjaar geschenken uitdeelde. Deze nieuwjaarsgeschenken gingen terug op de *strenae*, de geschenken in natura die de nieuw benoemde consuls in het antieke Rome uitdeelden op 1 januari. De geschenken die vorsten in de late Middeleeuwen uitdeelden op deze dag waren niet alleen bestemd voor het eigen (hof)personeel maar konden ook dienen om de externe relaties te verstevigen.⁴¹

Stadsbesturen stelden zich eveneens vrijgevig op met nieuwjaar. Zo deelde Leiden voor het eerst deze extraatjes uit in het jaar 1400, ook al werden ze toen nog algemeen als hoofsheden en niet als nieuwjaarsgiften gekwalificeerd; dat gebeurde pas voor het eerst in 1434.⁴² Het gaat om verschillende soorten beneficianten. In eerste instantie treft men vooral vorstelijke artiesten aan als schalmeispelers en een enkele dichter, maar die laat ik hier verder buiten beschouwing. Het gaat mij om het subalterne personeel actief op het Binnenhof: boden, poortwachters, deurwaarders en klerken en kamerlingen van topambtenaren als de rentmeester-generaal en de stadhouder.

De stad achtte een goede relatie met de boden van belang om snel in het bezit te komen van informatie. De bewakers van de toegangspoorten tot de informatiebeheerders, een tweede categorie ambtenaren, mochten echter niet vergeten worden. De poorten van het Haagsche Bosch en het Binnenhof moesten gepasseerd worden als men vanuit Leiden naar de hofstad trok voor een vergadering. Om vertraging en onnodige procedures te voorkomen, kregen de bewakers van deze poorten ook een geschenk met nieuwjaar. Deze ambten werden bovendien formeel vaak door allerlei hooggeplaatste protégés van de vorst vervuld.⁴³ Hoewel zij voor de uitvoering van hun taken ongetwijfeld plaatsvervangers aanstelden, genoten zij natuurlijk wel (deels) de financiële voordelen die aan de ambten verbonden waren. De stad bereikte met deze giften dan ook niet alleen de daadwerkelijke portiers maar ook de topfunctionarissen aan het hof.

41. Zie Jan Hirschbiegel, *Étrennes. Untersuchungen zum höfischen Geschenkverkehr im spätmittelalterlichen Frankreich der Zeit König Karls VI (1380-1422)* (München 2003) 37-70, en Carol Chattaway, 'Looking a medieval gift horse in the mouth. The role of the giving of gift objects in the definition and maintenance of the power networks of Philip the Bold', in: *BMGN* 114 (1999) 1-15.

42. ME I, 131-132, 270-271; ME II, 322, 335. Zie voor de overige jaren: SA inv. nr. 523 f. 117r, nr. 549 f. 117v, nr. 592 f. 83r, nr. 616 f. 59r, nr. 629 f. 58v, nr. 643 f. 42r.

43. Zo benoemde Karel de Stoute in 1469 zijn *sommelier de corps*, de Leidenaar Jan van Boshuizen, tot bewaker van de voorste poort, de *audiencier* Jean Gros tot bewaker van de buitenste poort en zijn raadsheer-kamerling Filips van Wassenaar tot bewaker van de poorten van het Haagsche Bos. Damen, *De staat van dienst*, 320, 495.

Na het passeren van deze barrière stuitte men op een ander type poortwachters: de deurwaarders. Zij bewaakten niet alleen de toegang tot de kamer waar de Raad en later het Hof van Holland zetelde (de Raadkamer op de plaats van de huidige Eerste Kamer en na 1510 de Rolzaal), maar hielden ook toezicht op de orde tijdens de raadszittingen. Verder zorgden zij voor het dagvaarden van de verschillende partijen en het uitvoeren van de opgelegde vonnissen.⁴⁴ Aangezien het stadsbestuur partij was bij nogal wat rechtszaken die voor het Hof speelden, was het van belang om ook met deze lieden een goede relatie te onderhouden.

De klerken die verantwoordelijk waren voor het tekenen van de binnenkomende stukken en het registreren en reproduceren van de besluitvorming, waren de derde doelgroep van het stadsbestuur. Leiden schonk echter alleen tot 1434 nieuwaarsgiffen aan deze ondergeschikte administratieve krachten. De griffier, de belangrijkste klerk die in Den Haag actief was, kreeg later wel weer een ander soort reguliere vergoeding. Officieel werd de eerste griffier pas in 1445 aangesteld. Zijn taken, het registreren van de procedurele akten en de vonnissen van het Hof van Holland, werden daarvoor door een gewone secretaris waargenomen. De griffier verdiende nog het meeste aan allerlei documenten (brieven, dagvaardingen, kopieën van vonnissen) die hij in opdracht van procederende partijen vervaardigde. Een stad als Leiden had zo veel met de griffier te maken dat in 1449 zelfs besloten werd om de griffier een jaarlijkse toelage van acht pond Hollands te schenken voor al het schrijfwerk.⁴⁵ Mogelijk werd deze vergoeding ingegeven door het feit dat de griffier nogal varieerde met de prijs van zijn papierwerk. Hierover kwamen zelfs klachten in de jaren vijftig van de vijftiende eeuw.⁴⁶ Het blijft natuurlijk zeer opmerkelijk dat een gesalarieerd vorstelijke ambtenaar ook nog eens door een stad werd betaald. In 1463 werd de vergoeding dan ook afgeschaft en kwam er een lijst met vaste tarieven voor de vervaardigde documenten.

Informatiemakelaars

Vanaf 1470 ontving Jean Gros, de eerste secretaris van de hertog en werkzaam op het centrale bestuursniveau, van Leiden en van andere steden een jaarlijks geldbedrag van 15 pond Hollands, het equivalent van 45 daglonen van een meester-metselaar vanwege 'dienste die hij der stede gedaen heeft ende noch doen sel'.⁴⁷ Een duidelijke investering in het sociale kapitaal van de stad die in

44. Xavier Lesage, *'Den duerwaerder'. Geschiedenis van het gerechtsdeurwaardersambt* (Kapellen 1993) 34.

45. SA inv. nr. 522 f. 101r.

46. Damen, *De staat van dienst*, 125-126.

de toekomst ongetwijfeld de nodige materiële winst zou opleveren. Gros was zeker geen ondergeschikte ambtenaar. Met hem zijn we aanbeland bij de laatste categorie beneficianten: degenen die de informatie kunnen verstrekken of daar een bemiddelende rol in kunnen spelen. Volgens Van Klaveren was juist deze categorie ambtenaren een broeinest van corruptie.⁴⁸ Die stelling kan ik bevestigen aan de hand van de geschenken die Leiden aan deze lieden deed. De geschenken zijn in het onderstaande ingedeeld op basis van de frequentie waarbij ik eerst de diverse incidentele geschenken in kaart breng, en vervolgens de meer reguliere jaarlijks terugkerende geschenken.

Het aanbieden van wijn aan lieden met een zekere sociale positie die vanwege privé-omstandigheden of vanwege hun functie de stad met een bezoek vereerden, was sinds de dertiende eeuw een gewoonte geworden in heel West-Europa. Het wijngeschenk was de manier waarop eer werd betoond aan een bezoeker en diende als blijk van erkenning voor de diensten die hij in het verleden had verricht of in de toekomst nog zou verrichten voor de stad.⁴⁹ Aangezien wijn een hogere status had (en heeft) dan bier, was dit de drank die een rol kon spelen in het politieke verkeer.⁵⁰

Uit een analyse van de beneficianten van wijngeschenken en maaltijden in Leiden in de periode 1392-1573, blijkt dat maar liefst 39 procent behoorde tot de groep van vorstelijke dienaren: hovelingen, stadhouders, raadsheren, rekenmeesters, secretarissen uit de centrale en gewestelijke instellingen, en lokale domein- en gerechtsofficieren.⁵¹ Een wijnschenking aan of een maaltijd voor

47. SA inv. nr. 543 f. 116r. Zie over de verhouding tussen Gros en de Hollandse steden uitgebreid: James.P. Ward, *Informal relations between officials of Charles of Burgundy and the cities of Holland 1460-1477* (Scriptie Middeleeuwse geschiedenis, Rijksuniversiteit Leiden 1995).

48. Van Klaveren, 'Corruption', 78.

49. Derville, 'Les pots-de-vin', 451. Zie verder over wijngeschenken in de Nederlanden: idem, 'Pots-de-vin, cadeaux, rackets, patronage'; Marc Boone, 'Dons et pots-de-vin, aspects de la sociabilité urbaine au bas Moyen Age. Le cas gantois pendant la période bourguignonne', in: *RdN* 70 (1988) 471-487; R. van Uytven, 'Vers un autre colloque: hiérarchies sociales et prestige au moyen age et aux temps modernes', in: W. Prevenier, R. van Uytven en E. van Cauwenberghe (eds.), *Sociale structuren en topografie van armoede en rijkdom in de 14e en 15e eeuw. Methodologische aspecten en resultaten van recent onderzoek* (Gent 1986) 157-175, aldaar 160, 174-175.

50. Raymond van Uytven, "'Wijn es goet dranc.....' Het middeleeuwse wijndiscours', in: idem, *De zinnelijke middeleeuwen* (Leuven 1998) 23-51, aldaar 23-25. Groebner, *Liquid assets*, 64-66 wijst erop dat geschenken in Basel bijna altijd in vloeibare vorm werden gepresenteerd; zelfs als ze niet letterlijk vloeibaar waren (zoals bier en wijn) dan hadden ze wel een connectie met drank, hetzij in de vorm (zilveren bekers of schenkkannen, soms gevuld met geld) hetzij in de terminologie (drinkgeld).

51. Een kwantitatieve analyse in Mario Damen, 'Giving by pouring. The function of gifts of wine in the city of Leiden (14th-16th centuries)', te verschijnen in: J. van Leeuwen (ed.), *Symbolic communication in the late medieval town* (Leuven 2005). Zie daar ook verschillende voorbeelden van wijnschenkingen in ruil voor een te verlenen dienst.

deze hoogwaardigheidsbekleders was niet altijd in algemene zin bedoeld om de banden aan te trekken maar kon ook bedoeld zijn in afwachting van een specifiek te verlenen dienst.

Het totale bedrag dat aan wijn en maaltijden werd gespenseerd daalde in de periode 1392-1573 echter scherp. Terwijl men in de Beierse en Bourgondische periode (tot 1477) gemiddeld een tot drie keer per week wijn schonk of een maaltijd serveerde, was dit in de Habsburgse periode niet meer dan een tot drie keer per maand.⁵² Deze daling is mogelijk te verklaren uit het feit dat in de Habsburgse periode gewoonweg minder bezoekers langs kwamen. Zeker op het politieke vlak werden de zaken meer ‘centraal’ geregeld, hetzij tijdens een vergadering van de Staten van Holland die in de Habsburgse periode in toenemende mate in Den Haag werd gehouden,⁵³ hetzij tijdens overleg met de stadhouder en de Raad eveneens in Den Haag, hetzij tijdens overleg met vertegenwoordigers van het centrale gezag in Brussel of elders.

De stad was er veel aan gelegen om vooral met de stadhouder, de hoogste gewestelijke gezagsdrager met connecties aan het Hof, goede relaties te onderhouden. Dit betekende dat hem bij specifieke gelegenheden waardevolle geschenken zoals zilveren kannen en schalen cadeau werden gedaan. Een dergelijk cadeau kan worden beschouwd als een onvervreemdbaar object: de ontvanger zal het altijd met de schenker associëren – in het zilverwerk werd doorgaans het wapen van de stad gegraveerd – waardoor hij geneigd zal zijn iets voor de schenker terug te doen. Het geschenk krijgt daardoor een verplichtend karakter.⁵⁴

Zo kreeg stadhouder Lodewijk van Gruuthuse bij zijn eerste kennismakingstocht langs de Hollandse steden in 1462 zilverwerk gepresenteerd. De stadhouder werd op deze manier ingehuldigd en erkend als de nieuwe machthebber namens en plaatsvervanger van de vorst.⁵⁵ De geschenken dienden ter bevestiging van de relatie die de onderdanen (de steden) met de stadhouder onderhielden: de onderdanen beloofden trouw aan de vorstelijke gezagsdrager, terwijl de stadhouder beloofde de belangen van de onderdanen te verdedigen.

52. Zie Damen, ‘Giving by pouring’.

53. In de periode 1477-1494 werd er gemiddeld drie keer per jaar een Statenvergadering in Leiden gehouden, waarbij Leiden bovenaan de vergaderplaatsen van Hollandse steden stond na Den Haag, terwijl dat in de periode 1506-1515 gemiddeld nog maar één keer per jaar was. H. Kokken, *Steden en Staten. Dagvaarten van steden en Staten van Holland onder Maria van Bourgondië en het eerste regentschap van Maximiliaan van Oostenrijk (1477-1494)* (Den Haag 1991) 131 en J.P. Ward, *The cities and states of Holland (1506-1515). A participative system of government under strain* (onuitgegeven dissertatie; Leiden 2001) 87.

54. James G. Carrier, *Gifts and commodities. Exchange and western capitalism since 1700* (Londen en New York 1995) 24-31.

55. Damen, *De staat van dienst*, 399; H. Brand, *Over macht en overwicht. Stedelijke elites in Leiden (1420-1510)* (Leuven en Apeldoorn 1996) 126-127; Marsilje, *Financiële beleid*, 259 noot 70.

Ook bij gelegenheden in de persoonlijke sfeer toonden de steden zich van hun gulste kant. Zo schonk Leiden in 1484 bij het huwelijk van stadhouder Jan van Egmond met Magdalena van Werdenburg zilverwerk ter waarde van 287 pond Hollands, een bedrag waarvoor een meester-metselaar 861 dagen moest werken.⁵⁶

Men was niet altijd uit eigen beweging vrijgevig. Herhaaldelijk zette de vorst de stad onder druk om een geschenk te geven aan zijn eigen dienaren of hun kinderen. Zeer bekend zijn de huwelijksgeschenken waarvan Werner Paravicini er talloze verzamelde.⁵⁷ Filips de Goede vroeg bijvoorbeeld in 1434 de Hollandse steden om een bijdrage te leveren aan het huwelijksgeschenk van de dochter van rekenmeester Barthelomeus a la Truye. Leiden droeg twintig pond Hollands bij.⁵⁸ De voordelen voor de vorst waren evident. Hij kon zijn cliënt op indirecte wijze van een geschenk voorzien, zonder dat hij er een cent voor hoefde uit te trekken. Omdat het geschenk ook een beetje op hem afstraalde, ontving hij wel de baten (trouw en dienstbaarheid van een cliënt), terwijl de lasten voor rekening van de stad kwamen.

Aan de andere kant investeerde de stad op deze manier in haar sociale kapitaal. Het is daarom zeer goed verklaarbaar dat de stad welwillend stond tegenover het verzoek van de hertog. De tweetalige rekenmeester A la Truye had in de jaren twintig al diverse vertaalwerkzaamheden voor de stad verricht.⁵⁹ Bovendien was hij niet alleen een vertrouweling van gouverneur Hugo van Lannoy maar ook de belangrijkste financiële controleur in Holland.⁶⁰ Nog in hetzelfde jaar werd duidelijk hoe hij als makelaar tussen de stad en de hertog kon optre-

Afb. 1. Lodewijk van Gruuthuse (†1492), stadhouder van Holland en Zeeland van 1462 tot 1477, hier afgebeeld met het ordeteken van het Gulden Vlies. Paneel, Meester van de Vorstenportretten, vijftiende eeuw (Collectie en foto: Stedelijke musea inv. nr. o.1557.1, Brugge [© IRPA-KIK, Brussel]).

56. Kokken, *Steden*, 271.

57. Paravicini, *Invitations*.

58. ME II, 416.

59. ME II, 55, 216.

60. Damen, *De staat van dienst*, 132-136, 492.

Afb. 2. Bartholomeus a la Truye (†1446), actief in Holland als rekenmeester tussen 1432 en 1446. Paneel, ca. 1562, copie naar vijftiende-eeuws origineel in de stijl van de Meester van Flémalle (Collectie en foto: Koninklijke Musea voor Schone Kunsten inv. nr. 406 [© IRPA-KIK, Brussel]).

den. Leiden en nog drie andere steden verzochten hem namelijk om de hertog te berichten over allerhande zaken ‘den lande ende steden angaende (...) in allen schijn alsof men yement anders uten steden dairom zenden soude moeten’. Het was dus alsof een gedelegeerde uit een van de stadsbesturen ging, maar in feite werd een vorstelijke ambtenaar ingehuurd om de zaak van de steden bij de vorst te bepleiten. A la Truye ontving in totaal honderd schilden van de steden voor deze dienstverlening. Mogelijk konden of durfden de steden zo kort na de integratie van Holland in de Bourgondische personele unie de vorst nog niet direct benaderen. Het ambt van landsadvocaat bestond nog niet en daarom werd gebruik gemaakt van intermediairs die zowel in het gewest als aan het hertogelijke hof goed bekend waren.

Het is duidelijk dat dit geschenk voor A la Truye niet past in de normale geschenkcultuur. De wijnschenken en de geschenken bij bijzondere gelegenheden waren duidelijk bedoeld om een vertrouwensrelatie (sociaal kapitaal) op te bouwen met de ambtenaren. Als het geschenk niet

het opbouwen van een relatie maar het bereiken van een concreet doel als oogmerk heeft, belanden we bij de steekpenningen. Het gaat hier eerder om een economische ruilrelatie dan om geschenkenuitwisseling.⁶¹

Een belangrijk motief om steekpenningen te verstrekken betrof het verkrijgen van korting op het aandeel dat de stad moest bijdragen aan de bedden. Haarlem was in dit opzicht beruchter dan Leiden. Deze stad moest namelijk als oudste stad na Dordrecht, dat vrijgesteld was van bedebetalingen, altijd het hoogste bedrag betalen in de bede. De Haarlemmers stelden daarom alles in het werk om net zo veel te betalen als Delft en Leiden. Zo wilde Haarlem in 1473 opnieuw vast laten leggen dat de stad niet meer dan deze steden hoefde bij te dragen aan de zesjarige bede. Dit keer gebeurde er iets opmerkelijks. Haarlem had aan Willem van Clugny, een topambtenaar aan het Bourgondische hof, 320 pond Hollands betaald, het equivalent van 960 daglonen van

61. Smart, ‘Gifts, bribes’, 403-405.

een meester metselaar, om dit te voor elkaar te krijgen. Leiden had dezelfde man echter een nog hoger bedrag betaald om precies het tegenoverstelde te bereiken, dat wil zeggen dat Haarlem niet op minder dan haar gewone aandeel in de bede gezet zou worden. Uiteindelijk trok Haarlem aan het langste eind. Uit dankbaarheid beloonde de stad de topambtenaar nogmaals met een flinke som geld terwijl ook enkele raadsheren uit Den Haag van Haarlems generositeit profiteerden.⁶² In dit soort situaties was het netto resultaat voor de stad positief: het bedrag dat Haarlem bij een ongewijzigde situatie had moeten bijdragen aan de beden was veel hoger dan het bedrag dat in totaal voor de omkoping werd uitgetrokken. Tevens blijkt dat een investering van economisch kapitaal niet altijd het gewenste rendement opleverde (vergroting van het sociale en op termijn van het economische kapitaal). Immers, Leiden greep er dit keer naast.

Niet alleen voor het verkrijgen van kortingen op de bijdragen aan de beden werden steekpenningen gebruikt. Ook voor de verwerving van nieuwe of het behoud van bestaande privileges werden geschenken aan ambtenaren verstrekt. In 1452 doneerde Leiden bijvoorbeeld 400 pond Hollands aan de hertog en 'enige vrienden dier toe geholpen hadden' als dank voor de verlenging van het privilege van de Veertigen en de uitbreiding van het rechtsgebied met 200 roeden buiten de stadsmuren.⁶³ Ook heeft Leiden regelmatig de beurs moeten trekken om de privileges te behouden waarin de benoeming van de stadsbestuurders en de verpachting van ambten, zoals het schoutambt en de zogenaamde 'cleyne officien', geregeld werden. De stad gebruikte hoofsheden om bemiddelaars aan het hertogelijke hof en in de Raad om te kopen en zo de stedelijke autonomie te handhaven. De strijd tussen Hoeken en Kabeljauwen om het verwerven van zoveel mogelijk politieke macht werd door de vorst in dit kader optimaal uitgebuit.⁶⁴

Ten aanzien van steekpenningen ter beïnvloeding van de rechtsgang is de oogst veel minder rijk. De vraag rijst dan of de sanctie die de vorst zijn rechters in het vooruitzicht stelde op het aannemen van dergelijke geschenken heeft gewerkt of dat het eerder te maken heeft met de aard van het gebruikte bronnenmateriaal. Het is een feit dat voortdurend melding wordt gemaakt van de hoge kosten die processen voor het gewestelijke of centrale gerechtshof met zich meebrachten. Immers, men moest voortdurend delegaties sturen, geleid door de juridisch geschoolde stadspensionaris, naar Den Haag, Mechelen of waar de vorst op dat moment verbleef. Kosten voor reis en verblijf konden dan

62. SA inv. nr. 549 f. 98v en uitgebreid in Mario Damen, 'Taxation for prince and officers. The Council of Holland and the *aides* in the Burgundian period', in: Robert Stein (ed.), *Powerbrokers in the late Middle Ages* (Turnhout 2000) 27-46, aldaar 34-36.

63. SA inv. nr. 523 f. 101r en 104v en Marsilje, *Financiële beleid*, 297-298.

64. Marsilje, *Financiële beleid*, 86-90 en 252-262 (met name de post Kosten Privileges/Heusheden); Brand, *Over macht*, 130-133.

al snel oplopen. Men stuurde daarom vaak aan op een schikking met de tegenpartij ‘omme te scuwen die grote oncosten die dairuit [uit een proces MD] spruijten ende comen souden’.⁶⁵ Mogelijk was dat goedkoper dan omkoping van één of meerdere rechters.

Structurele geschenken

De informatiemakelaars genoten net als het ondergeschikte personeel van jaarlijks terugkerende giften van het stadsbestuur, ook al waren dat geen nieuwjaarsgiften. Vanaf het begin van het Bourgondische bewind in Holland en Zeeland, reserveerden de Statencolleges van beide graafschappen bedragen uit de surplusopbrengsten van de beden voor familieleden van de vorst en ambtenaren die in de gewestelijke en centrale instellingen actief waren. Terwijl in Zeeland in de periode 1439-1477 jaarlijks vrijwel ononderbroken geldbedragen uit het bede-overschot werden uitbetaald, gebeurde dit in Holland pas vanaf 1469.⁶⁶

Vanaf dat jaar bepaalden de Hollandse steden, de belangrijkste leden van de Staten, elk afzonderlijk aan wie zij de geschenken uit de bede-overschotten wilden ‘distribueren’. Zij letten daarbij vooral op welke personen de belangen van de stad het best konden behartigen. Deze herverdeling van belastinggelden werd daarom ook wel de ‘distribucie’ genoemd.⁶⁷ Zo verdeelde Leiden begin jaren zeventig jaarlijks 400 schilden (van 30 groten) uit een totaal bedrag van 2.000 schilden dat bovenop de toegekende bedesom aan de vorst was ‘omgeslagen’ en dat de Hollandse steden mochten ‘distribueren den heeren in den hove mijns genadichs heeren’.⁶⁸ Leiden begunstigde in totaal tien personen, vijf hovelingen die actief waren in de centrale instellingen als de Grote Raad, en vijf ambtenaren werkzaam voor de Raad en Rekenkamer van Holland.

Op verzoek van de Staten van Holland beëindigde Maria van Bourgondië in 1477 het aan de beden gerelateerde distributiesysteem. Leiden was overigens uit zichzelf al gestopt met de uitkering van de jaarlijkse giften.⁶⁹ Hieruit blijkt dat de steden en Staten niet van ganser harte hadden meegewerkt aan de distri-

65. SA inv. nr. 549 allerhande (folionummer op microfilm onleesbaar).

66. Zie uitgebreid Damen, *De staat van dienst*, 354-364.

67. Marsilje, *Financiële beleid*, 262-264; Smit (ed.), *Dagvaarten* 111 nr. 7.

68. Smit (ed.), *Dagvaarten* 111 nr. 70; SA inv. nr. 539 f. 144r-v, nr. 542 f. 102v, nr. 543 f. 175r, nr. 547 f. 151r, nr. 549 f. 129r (gepubliceerd in Smit (ed.), *Dagvaarten* 111 nr. 254), nr. 550 f. 154v-155r, nr. 552 f. 168r-v. Naast de distributie uit de achtjarige bede, werd er vanaf 1473 ook een bedrag uit de zesjarige bede gedistribueerd. Zie hierover Damen, ‘Taxation’, 40-42.

69. Jongkees (ed.), ‘Privilege’, 218 (artikel [2]); SA inv. Nr. 552 f. 168r-v en Marsilje, *Financiële beleid*, 90.

butie. Het was ongetwijfeld het resultaat van langdurige onderhandelingen tussen de vorstelijke commissarissen en de Staten waarbij een lagere bijdrage aan de bede werd ‘afgekocht’ met jaarlijkse zoethouders voor de ambtenaren. Desalniettemin rees het systeem in de jaren negentig van de vijftiende eeuw weer uit zijn as. Een duidelijk verschil was dat de steden het geld, nu bestempeld als ‘ghiften ende gratuiteiten’, niet meer ieder afzonderlijk verdeelden, maar dat dit ‘centraal’ door een door de Staten aangewezen rentmeester gebeurde.⁷⁰

De term ‘gratuiteit’ duikt voor het eerst op in de laatste decennia van de vijftiende eeuw en kan gedefinieerd worden als ‘een geschenk in de vorm van geld dikwijls als tegenprestatie voor geleverde diensten’.⁷¹ De kern is dat uit het geschenk dankbaarheid blijkt. Het is afgeleid van het Franse ‘gratuité’ (dat weer komt van het Latijn ‘gratuitus’), en is ongetwijfeld ingeburgerd door het gebruik van de Frans sprekende ambtenaren en hovelingen van het centrale bestuursniveau. Terwijl ‘corruptie’ in het verlengde lag van ‘miede’ en dezelfde negatieve connotatie had, moeten we ‘gratuiteit’ eerder in de sfeer van ‘huesscheit’ interpreteren, een algemeen geaccepteerd smeermiddel.

De vraag is natuurlijk welke ambtenaren de Staten selecteerden bij het verdelen van de distributiegelden en ‘gratuiteiten’. Zoals gezegd koos men voor een mix van gewestelijke en centrale ambtenaren. Vanwege hun hogere sociale positie ontvingen de centrale ambtenaren hogere bedragen dan de gewestelijke ambtenaren. Toch vond men het raadzaam om zowel de intermediairs en beslissers aan het hof als de meer uitvoerende en administratieve krachten in Den Haag te vriend te houden. In de jaren negentig van de vijftiende eeuw sloeg de balans echter door naar de eerste categorie. Van de gewestelijke ambtenaren profiteerden toen alleen nog de griffier en de stadhouder van de ‘gratuiteiten’, de ambtenaren die in de typologie van Groebner zorgdroegen voor de registratie of reproductie van de informatie en voor de toegang tot en het verstrekken van informatie.

Verder valt op dat Leiden begin jaren zeventig koos voor lieden met wortels in de stad: vijf van de tien beneficianten waren afkomstig uit of hadden banden

70. P.A. Meilink, *Inventaris van de archieven van de Staten van Holland voor 1572*. H.J.Ph.G. Kaajan (ed.) (Den Haag 1993) xvii-xviii. Zie verder over de toekenning van gratuiteiten door de Staten in de periode 1519-1566 J.D. Tracy, ‘The taxation system of Holland during the reigns of Charles v and Philip II, 1519-1566’, in: *Economisch en Sociaal-Historisch Jaarboek* 48 (1985) 71-117, aldaar 115-117.

71. *Woordenboek der Nederlandsche taal. Aanvullingen* 11 (Den Haag 2001) 3710-3712. Zie ook H.G. Koenigsberger, ‘Patronage and bribery during the reign of Charles v’, in: idem, *Estates and revolutions. Essays in early modern European history* (Ithaca 1971), 166-175, aldaar 169: ‘a gift, in money or in kind, for a service rendered to a client in the advancement of the client’s interests’.

met Leidse families.⁷² Men kende deze lieden en verwachtte dat zij de belangen van de stad het beste konden behartigen. Vanaf de jaren negentig, toen de Staten de gelden gingen verdelen, verdwenen deze Leidse connecties. Tenslotte bestond er geen direct verband tussen degenen die de onderhandelingen over de bedden voerden, en de beneficianten van de geschenken uit het bede-overschot. In 1494 pleegden president van de Grote Raad, Thomas van Plaine en tesorier-generaal Hugo du Mont in Holland herhaaldelijk intensief overleg over de bede en de zetting.⁷³ Du Mont zou in datzelfde jaar de commissie leiden die onderzoek deed naar de financiële draagkracht van stad en platteland, de zogenaamde *Enqueste*.⁷⁴ Uit het overschot van de huldigingsbede voor Filips de Schone kregen zij 'gratuiteyten' toegekend, naast twaalf anderen die op het eerste gezicht niets met de bedden van doen hadden. Van Plaine ontving het hoogste bedrag, 500 pond van 40 groten, het equivalent van ongeveer 2.000 daglonen van een meester-metselaar, terwijl Du Mont 'slechts' 75 pond ontving. Van Plaine kreeg het bedrag toegekend vanwege zijn eerste komst naar Holland 'tot zijnen willecome om die saicken van den landen te helpen dirigeren'.⁷⁵ Welkoms- of huldigingsgeschenken werden dus niet alleen aan de vorst of zijn plaatsvervanger gegeven maar ook aan andere topambtenaren.

Topambtenaren probeerden voortdurend op het voorkeurslijstje van de Staten te komen. In de zomer van 1497 zetten Thomas van Plaine, inmiddels tot kanselier gepromoveerd, en eerste kamerling Cornelis van Bergen, het Leidse stadsbestuur onder druk om hen een 'gratuwiteyt' toe te kennen. Dit was in hun ogen nu eenmaal de gewoonte bij de huldigingstocht van een nieuwe vorst, in dit geval Filips de Schone. Ook andere niet nader genoemde heren claimden 'distribucie te hebben van den incoemste van mijn genadigen heere'. Het Leidse stadsbestuur zag zelfs na herhaaldelijk aandringen echter geen reden om direct toe te geven:

72. Het gaat om Dirk Poes, Dirk van Zwieten en de broers Brunink en Jan van Boshuizen en diens schoonvader Jean le Tourneur. Zie over Leidse ambtenaren actief in Den Haag Mario Damen, 'Tussen stad en land. Bourgondische ambtenaren en Leiden in de 15de eeuw', in: *Leids Jaarboekje* (2003) 45-75. Over de Boshuizens: H. Brand, 'Florin en Jan van Boschhuijsen: Leidse edelen aan het Beierse en Bourgondische hof', in: *Leidschrift* 14 (2000) 64-99. De Zwietens: F.J.W. van Kan, 'Boudijn van Zwieten, tesorier van Holland', in: *Holland* 13 (1981) 288-305 en idem, 'Het middeleeuwse riddermatige geslacht van Zwieten (eerste stuk)', in: *Jaarboek van het Centraal bureau voor genealogie* 37 (1983) 43-70, 38 (1984) 49-96. Poes: Damen, *De staat van dienst*, 483.

73. Zie onder andere SA I inv. nr. 382, f. 379v-380r, nr. 566 f. 19v-23v en Nationaal Archief, Archief Staten van Holland voor 1572 (hierna SvH) inv. nr. 1715, f. 24v-25r. Met dank aan Marjan Vrolijk en Hans Smit van het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis (ING) te Den Haag die deze gegevens verzamelden in het kader van het zogenaamde Dagvaartenproject.

74. Kokken, *Steden*, 226.

75. SvH inv. nr. 1715 f. 17r.

Ende dat men die armoede van der stede te kennen sel geven ende nae tgene dat men verwerft ende die steden vordelic is, dat men dair nae versien sell mit een gracie nae dat sij den steden ende landen hebben gedient ende gevordert, ende dat soe clien te maken als men mach.⁷⁶

Eigenlijk kon de stad zich dergelijke cadeaus niet permitteren maar als zou blijken dat de heren in het belang van de steden zouden handelen, dan wilde men er nog wel eens over nadenken. Over de omvang van het geschenk moesten de heren zich echter geen illusies maken. We krijgen hier een kijkje achter de schermen en zien hoe de stad en topambtenaren in feite onderhandelden over de hoogte van de bedragen die werden geschonken en welke tegenprestaties daar tegenover stonden. Er moet overeenstemming worden bereikt over de ‘wisselkoers’ en het gaat hier in tegenstelling tot een zuivere geschenken-uitwisseling, waarbij de voorwaarden in het midden gelaten, eerder om een economische ruil.⁷⁷

Geschenken die gekoppeld waren aan de beden, creëerden een directe band tussen de (vertegenwoordigers van de) onderdanen en (een selectie uit) de vorstelijke ambtenarij. De steden en later de Staten kregen min of meer vaste contactpersonen in het bestuursapparaat.⁷⁸ Aangezien deze geschenken niet éénmalig waren, maar jaarlijks werden uitgekeerd, werd de relatie tussen beide partijen voortdurend bevestigd en hierdoor verstevigd. Al met al betekende dit een vergroting van het sociaal kapitaal van de stad. De kosten van de herverdeling van de belastinginkomsten, het economisch kapitaal, werden afgewenteld op de onderdanen; zij betaalden immers de beden waaruit de geschenken werden gefinancierd. Deze geschenken versterkten natuurlijk de betrokkenheid van de ambtenarij met de beden, een van de belangrijkste inkomstenbronnen voor de Bourgondisch-Habsburgse monarchie, waarmee de territoriale uitbreiding en de interne machtsuitoefening werden gefinancierd.

Het is (nog) niet bekend of er in andere gewesten van de Nederlanden geschenken uit de beden gefinancierd werden. Alain Derville heeft voor Rijsel en St.Omaars uiteengezet hoe lokale gouverneurs en kapiteins vanaf 1477 vrijwel jaarlijks op substantiële geschenken in geld en natura konden rekenen. Deze geschenken waren echter veelal bedoeld als een stimulans om deze steden te beschermen tegen de voortdurende oorlogsdreiging in dit grensgebied,

76. SA I inv. nr. 382 f. 467v. Met dank aan Marjan Vrolijk en Hans Smit van het ING. Zie ook J.G. Smit, *Vorst en onderdaan. Studies over Holland en Zeeland in de late Middeleeuwen* (Leuven 1995) 340. Zie hun biografieën in Hans Cools, *Mannen met macht. Edellieden en de moderne staat in de Bourgondisch-Habsburgse landen (1475-1530)* (Zutphen 2001) 215-217, 278-279.

77. Zie hierover Bourdieu, *Raisons pratiques*, 180-182.

78. Vgl. Brand, *Over macht*, 128 die beweert dat een stad als Leiden geen ‘permanente betaling aan invloedrijke personen met goede contacten aan het hof deed.

en waren niet gekoppeld aan de bedden.⁷⁹ William Beik beschreef voor de Languedoc in de tweede helft van de zeventiende eeuw wel een vergelijkbaar systeem. Daar was slechts tweederde van de belastinginkomsten (waaronder bedden, *gabelle*, *taille* en andere belastingen) voor koning Lodewijk XIV bestemd. Een derde gedeelte was namelijk gereserveerd voor de politieke elite van de Languedoc: de gouverneur, belastingontvangers en andere financiële ambtenaren en leden van de regionale instellingen als de Rekenkamer, het justitiële Hof en het Statencollege. Ook hier verdeelden de vorst en de ambtelijke top met toestemming van de Staten de belastinggelden van de gemeenschap onder elkaar.⁸⁰

Besluit

In de late Middeleeuwen bestond er in een Hollandse stad als Leiden een geschenkcultuur. Het ging de stad in de eerste plaats om het hooghouden van de eer en de reputatie, oftewel het vergroten van het symbolisch kapitaal. Daarnaast verwachtte men dat de investering van economisch kapitaal een vergroting van het sociaal kapitaal van de stad zou opleveren. Op termijn kon dit weer vergroting van het economisch kapitaal betekenen. In Leiden was de geschenkcultuur er op gericht om de banden met het vorstelijke ambtenarenapparaat te verstevigen.

De duidelijkste verandering in de geschenkcultuur betreft een verschuiving van incidentele naar jaarlijks terugkerende geschenken. In de Beierse en Bourgondische periode zien we met name wijngeschenken en geschenken die bij bepaalde gelegenheden of voor het bereiken van een concreet doel werden overhandigd. Vanaf het einde van de Bourgondische periode probeerde men juist door middel van giften uit het overschot van de bede een meer structurele band met de ambtenaren te creëren.

Voor het stadsbestuur was een goede informatievoorziening van belang voor het voeren van een optimale strategie ten opzichte van politieke of juridische medespelers of tegenstanders. Men moest daarom op de welwillendheid van de sleutelfiguren in het informatiesysteem kunnen rekenen. Nieuwjaarsgeschenken waren een geschikt middel om dit doel te bereiken omdat door de jaarlijks terugkerende overhandiging van het geschenk, de relatie voortdurend bevestigd en verstevigd werd. De beneficianten hiervan waren degenen die belast waren met het vervoer en de reproductie van informatie en het bewaken van de toegangspoorten tot de informatiebeheerders. Nieuwjaarsgeschenken

79. Derville, 'Les pots-de-vin', 460-464.

80. William Beik, *Absolutism and society in seventeenth-century France. State power and provincial aristocracy in Languedoc* (Cambridge 1985) 260-269.

werden reeds in de Beierse periode voor dit doel ingezet. De makelaars in de informatievoorziening werden op een andere wijze bediend; zij ontvingen geschenken die werden gefinancierd uit het surplus van de belastingopbrengsten, de distributiegelden, later ‘gratuiteiten’ genoemd. Aan het belastingstelsel werden persoonlijke voordelen gekoppeld voor topambtenaren door en met medeweten van de vertegenwoordigers van de onderdanen die de belastingen moesten ophoesten.⁸¹

Kortom, er traden verschuivingen op in het type en de frequentie van de geschenken die werden gegeven, naast een verandering in het type beneficianten van de geschenken. De belangrijkste makelaars waren in de Beierse periode de raadsheren en hovelingen van de vorst. In de Bourgondische periode verdween het hof uit Den Haag en vertoonde de vorst zich hier nog slechts bij speciale gelegenheden. Het zwaartepunt van de geschenken verschoof nu naar zijn stadhouder, en de ambtenaren van de gewestelijke instellingen in Den Haag. Het belang van de gewestelijke ambtenaren als bemiddelaars nam echter onder Karel de Stoute al af; de beste bemiddelaars hielden zich namelijk in de directe nabijheid van de vorst op. Juist deze hovelingen en topambtenaren in de centrale juridische en financiële instellingen, gingen in de Habsburgse periode de boventoon voeren. De vorst ging hen steeds vaker inzetten voor het afhandelen van financiële en politieke kwesties in Holland. Ook de onderdanen wisten inmiddels hun weg aardig te vinden in de nieuwe staatsstructuren en benaderden direct de vorst of diens naaste vertrouwelingen.

Men kan zijn vraagtekens zetten bij de loyaliteit van de ambtenaren jegens de vorst: het aannemen van geschenken van anderen dan de vorst betekende een schending van het dienstverband dat de ambtenaar met de vorst was aangegaan. Aan de andere kant verbood de vorst het aannemen van geschenken niet uitdrukkelijk; sterker nog, op sommige momenten zette hij de stad zelfs onder druk om zijn dienaren iets te schenken. Alleen verbood de vorst uitdrukkelijk steekpenningen die de rechtsgang konden beïnvloeden. Ook in de literaire bronnen zijn hierover duidelijk afwijzende signalen te vinden. Het geven van andere geschenken kwalificeerde men echter eerder als hoofs dan als corrupt gedrag.

81. Zoals uitgedrukt door W.M. Ormrod: ‘The general effect of royal fiscal systems in the later Middle Ages seems to have been the withdrawal of resources from the lower end of the socio-economic scale and their redistribution among the higher levels of society: to express it at its most basic, taxes paid by peasants found their way directly into the pockets of nobles and knights in the form of war wages, fief rents, salaries, perquisites of office and a host of other payments’. W.M. Ormrod, ‘The West European monarchies in the later middle ages’ in: R. Bonney (ed.), *Economic systems and state finance* (Oxford 1995) 123-160, aldaar 158.

Over de auteur

Mario Damen (1969) studeerde geschiedenis aan de Universiteit Leiden en de Universiteit van Santiago de Compostela (Spanje). Hij promoveerde in 2000 aan de Vrije Universiteit Amsterdam op *De staat van dienst. De gewestelijke ambtenaren van Holland en Zeeland in de Bourgondische periode (1425-1482)*. Sinds dat jaar is hij verbonden aan het Instituut voor Geschiedenis van de Universiteit Leiden. Momenteel werkt hij als postdoc aan het nwo-project *Burgundian nobility. Princely politics and noble families (1425-1525)*.

E-mail: M.J.M.Damen@let.leidenuniv.nl